

DOI: <https://www.doi.org/10.36719/2663-4619/68/50-55>

**Telli Təriyel qızı İbrahimova**

Bakı Slavyan Universiteti  
dosent, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru  
69\_cicek\_69@rambler.ru

**İradə Xəlil qızı Zamanova**

Bakı Dövlət Universiteti  
kiçik elmi işçi  
zirada04@gmail.com

## **AZƏRBAYCANDA İSTEDADLI UŞAQLARIN PEŞƏYÖNÜMÜ İŞİNİN SİSTEMLİ ŞƏKİLDƏ HƏYATA KEÇİRİLMƏSİ ÜÇÜN TƏKLİFLƏR**

*Açar sözlər: peşəyönümü işi, istedadlı uşaqlar, sistemli iş, təkliflər*

### **Proposals for the systematic implementation of the career guidance of talented children in Azerbaijan**

#### **Summary**

The purpose of the article is to identify new ideas on the future career skills of talented students in secondary schools. The main idea of this article is to explain the ways to learn, apply and achieve academic results in new strategies and approaches in the systematic organization of career guidance. It is appropriate to improve soft skills working with gifted children according to learning outcomes. Each difficulty and problem is discussed with recommendations for consultation. The new models can eliminate new career choices and decision-making difficulties. The article presents ways to organize professional research work and develop difficult new proposals to overcome the difficulties encountered. Thus, this article focuses to develop a plan for independent work with gifted children, work to develop professional skills, to implement independent projects, to give talented children the opportunity to learn through accelerated learning, to try to increase the potential of your students.

**Key words:** *career guidance, talented children, systematic work, recommendations*

#### **Giriş**

##### **1. İstedadlı uşaqlarla peşəyönümü işinin mahiyyəti**

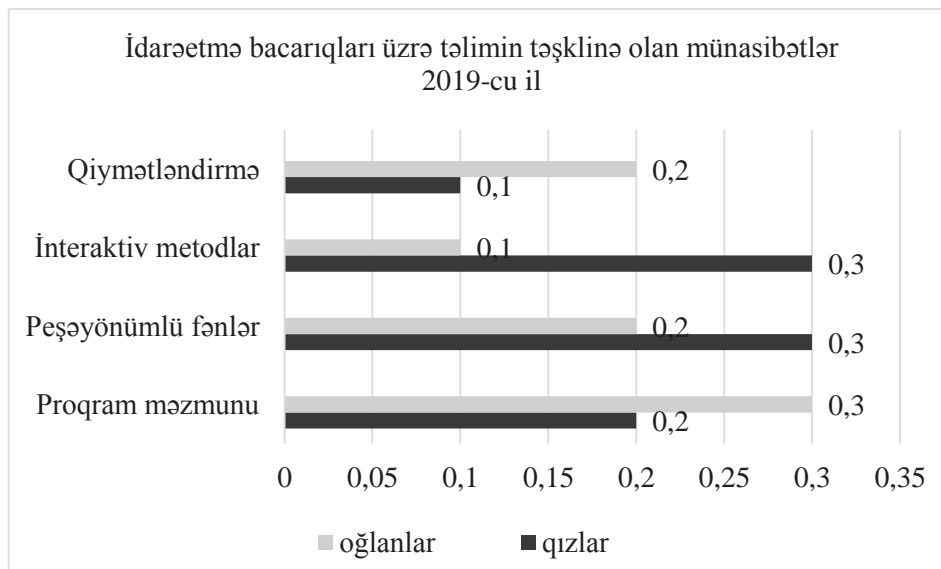
Peşəyönümlü işin təşkili təhsili istedadlı uşaqlara ambisiyaları, maraqları, güclü və bacarıqları barədə düşünməyə kömək edir. Peşə seçimləri, yolları, əmək bazarı və məşğulluq haqqında daha yaxşı bir anlayış əldə etmələrinə və bunu özləri haqqında bildikləri ilə əlaqələndirmələrinə kömək edir. Təhsildə istedadlı uşaqlarla peşəyönümü işinin sistemli təşkili, qarşıya çıxan problemlər, yeni perspektivlər və fəaliyyətlər daxil olmaqla bir sıra amilləri əhatə edir (1;2).

Hərtərəfli karyera təhsili, uşaqları əmək, peşə və öyrənmə ilə bağlı planlaşma və qərar verməyi öyrətməyi hədəfləyir. Peşəyönümü işi təhsili əmək bazarı və təhsil imkanları haqqında məlumat verir və uşaqların bu məlumatlardan istifadə etmələrini dəstəkləyir. Məlumatların təşkili, sistemləşdirilməsi və uşaqlara vaxtında ötürülməsi və tələb olunduğu yerdə əldə edilməsi şagirdlər üçün əlçatan olması lazımdır. Müasir ədəbiyyatda istedadlı fərdlərlə ən çox müzakirə olunan karyera və ya peşə məsləhətləri məsələləri çox potensialı təklif edir (Kerr, B., & Erb, C.) (2; 4)

## 1.2. Peşəyönümü işinin təşkilində problemləri

Peşə seçimi ilə əlaqəli bir çox potensialı bəzi əsas narahatlıqlara aşağıdakılar daxildir:

- İstedadlı uşaqların seçimində gender problemlərinin olması
- İstedadlı şagirdlərin peşəyönümü işin sistemli idarə olunmaması
- Kompakt plan və silabusların şagirdyönümlü layihələrin hazırlanmaması
- Peşələrin seçimi üzrə interaktiv təlim metodlarının tətbiqinə az yer verilməsi
- İntegrativ dərslərin təşkili və əməkdaşlıqda fəaliyyətlərin olmaması
- Şagirdlərin peşə üzrə emosional inkişafının təmin edilməməsi
- Şagirdlərin sosial fəaliyyətlərə az cəlbi və performansların olmaması



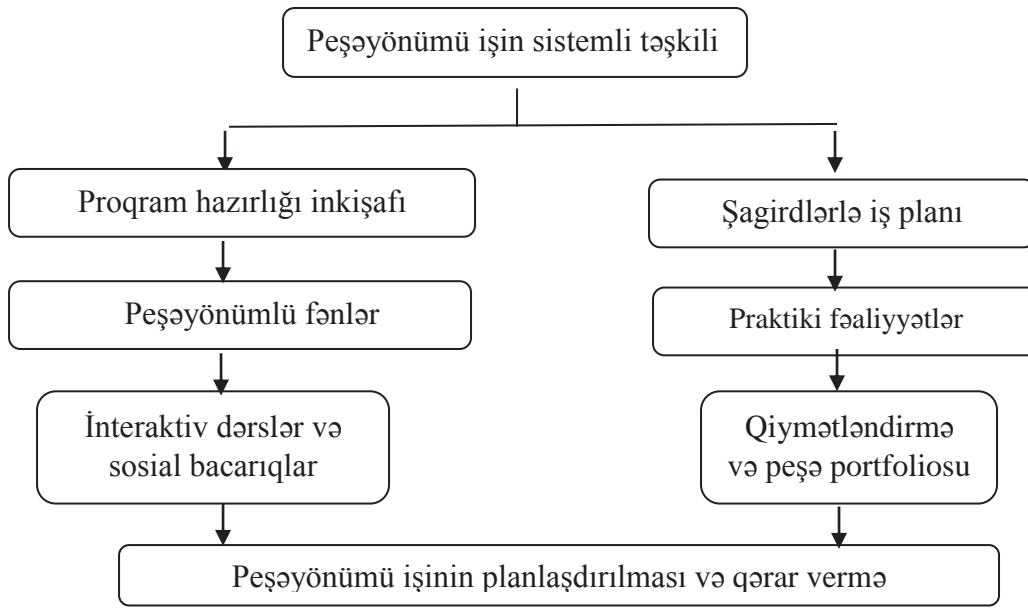
Sxem 1. Peşəyönüm işində təlimin təşkilinə olan münasibətlər

Araşdırılan bu problemlər bir çoxu peşəyönümü ixtisaslarda qızlar və oğlanlar arasında fərqləri aşkar edə bildi. Məktəbdə aparılan anket sorğuları istedadlı uşaqlar arasında qızların oğlanlara nisbətən daha çox peşəyönümü işinin həyata keçirilməsində fəal olmasını sübut edir. Narahatlıqlar istedadlı insanların qarşılaşdıqları şəxsiyyətlərarası və qarşılıqlı problemlərin əlaqəsini göstərir. Gender araşdırması sübut edir ki, qızların peşə seçimində birgə fəaliyyətə və peşəyönümlü fənlərə marağı, interaktiv oyunlarda fəaliyyəti, qiymətləndirmədə fərqli performansları oğlanlara nisbətən daha çox müsbət cavablarla nəticələndi (4; 6).

Peterson J.S. (2002) istedadlı uşaqlarda 11-14 yaşlı qızlarda karyera qərarı vermə, ümumiyyətlə iş dünyası və seçdikləri peşə ilə əlaqəli amillər haqqında daha çox məlumat sahibi olduqlarını bildirdilər. Ryan, J. (1999), istedadlı 12-ci sinif şagirdlərinin 9-cu sinif istedadlı şagirdlərə nisbətən daha çox peşə sayıla biləcəklərini göstərdilər. Peşə seçimində sərbəstliyin az olması və ailələrdən asılılıq uşaqların fərdi maraqlarını ifadə etməsinə mane olur və ya bu maraqların təmin olunması üçün peşəyönümlü işin xidmətinin zəif olması istedadların üzə çıxmasında aşkarlanır (4;6).

Taylor C.W. (1988) təklifləri ümumi təhsil müəssisələrində istedadlı uşaqlarla işinin təşkilində mükəmməl təkliflərin hazırlanması proqram məzmununa və idarə olunmasına imkan yaradır (7; s.101).

### 1.3. Peşəyönümü işinin sistemli həyata keçirilməsində yeni təkliflər



Şəkil 1. Peşəyönümlü işinin sistemli təşkili yolları

Sxemdə verilən peşəyönümlü işin həyata keçirilməsində araşdırmalar bu işin sistemli təşkilini təklif edir və görüldüyü kimi, burada bir-birini izləyən fəaliyyətləri tamamlayır.

1) İlk mərhələdə müəssisədə peşəyönümü işinin strateji əsasını təsdiqləyən proqram materialının hazırlanması, tətbiqi və idarə olunması fəaliyyəti hesab edilir. Burada proqramın məzmunu vacib peşə səriştələrini hədəfləyən təlim nəticələrinin əldə olunmasına istiqamətlənir. Çoxsahəli və müxtəlif ölçülü tədris proqramını həyata keçirilməsinə peşələrin öyrənmə müddəti, məzmunu fərqinin öyrənilməsi və strategiyaların tətbiqi daxildir. Bu mərhələdə bütün şagirdlərə öz qabiliyyət səviyyələrini aşkara çıxaran layihələrin hazırlanması imkanı verilir. Məsələn, burada müxtəlif qabiliyyət səviyyələr müxtəlif növ tədqiqat tapşırıqları, məsələn ən çox tələb olunan peşələrin faydasını araşdırmaq, gələcək karyerada rolu haqqında maraqlı fikirlər hazırlana bilər (3;6).

2) İkinci mərhələ, təlim nəticələrinə uyğun şagirdlərlə iş planının hazırlanması daxildir. Şagirdlərlə işin təşkili peşə seçimi, qərar vermə, seçdiyi peşəyə aid yeni bacarıqların qazanılmasına marağın yaranmasını araşdırmaqdır. Şagirdlərə və peşələr uyğunlaşma üçün strukturlaşdırılmış bir yanaşma təmin edilir:

- Uyğun və real təcrübənin əhəmiyyətinin öyrənilməsi
- Hər bir şagirdi ən yaxşı şəkildə dəstəkləmək üçün qərar qəbul etmə prosesinin araşdırılması

- İxtisaslı mentor rəhbərliyində təcrübə keçmək üçün şagirdlərin seçimi aparılması.

- praktiki işlərin uşaqların maraq dairələrinə aid olması.

Təklifləri aşağıdakı kimi təqdim edirik:

3) Ən uğurlu təkliflərdən biri kimi, peşəyönümlü fənlərin seçimi və tədrisi şagird maraqlarını ifadə etməyə kömək etməsidir. Bu məqsədlə müəssisədə peşə məsləhətçilərinin fəaliyyəti və dəstəyi şagirdlər tərəfindən gözlənilir. Fənlərin integrativ təlim mühitində keçirilməsi bir çox araşdırmalarda təklif edilir. Bu məqsədlə, texniki, riyazi-məntiq, təbiət elmləri, humanitar və tibbi fənlərə meyilini artıran fəaliyyətlər və tapşırıqlar şagirdlərin maraqlarına uyğun hazırlanmalıdır (2;3;4).

4) Praktiki fəaliyyətlər tədris planının tələblərinə uyğun həyata keçirilməlidir. Tədris planının komplektləşdirilməsi və zənginləşdirilməsi üzrə peşə fəaliyyətlərinin tətbiq edilməsi vacib mərhələdir. Bu məqsədlə, tədris proqramında istedadlı uşaqların idrak, fiziki, emosional və sosial ehtiyaclarını stimullaşdıran mühit təmin ediləməlidir. Şagirdlərin fəaliyyətləri tədris proqramı məzmununa və daha inkişaf etmiş bir materiala uyğun tətbiq ediləməlidir (1;2).

5) İnteraktiv dərslər və eksperimentin həyata keçirilməsi istedadlı uşaqların sinif otağında bir masada birləşdirir və müstəsna ehtiyaclarını ödəmək üçün effektiv materiallardan və digər təklif olunan mənbələrdən və dəyişikliklərdən istifadə etməyə həvəsləndirir. Şagirdlər müxtəlif peşələri öyrədən mövzuların birgə iş müxtəlif fikirlər və ideyalar öyrənməsini təmin edir və onlarda hər peşənin sirlərinə dərinləndən bələd olması ilə izah olunur. Şagirdlərin öz fərdi maraqlarına uyğun müstəqil layihələrə cəlbi onlarda qabiliyyət səviyyəsini təyin edir, istedadlı şagirdlər arasında yaradıcılığı və orijinal düşüncəni təşviq edə bilər (2;5).

6) İstedadlı uşaqlara və orta səviyyəli uşaqların ictimai fəaliyyətlə məşğul olmaq üçün geniş imkanlar təqdim edilməsi məqsəduyğundur. Bəzi istedadlı uşaqların sosial bacarıqların inkişaf etdirilməsində köməyə ehtiyacları ola bilər. Bu, istedadlı şagirdləri akademik bacarıqlarını əhatə edən dərslərdən tədbirlərdə iştirak etməyə təşviq edir.

1) Hər uşağın sevincini və özünəməxsusluğunu tapmağa çalışmaq onların xüsusi akademik qabiliyyətlərini ümumi intellektual qabiliyyətindən çox, qeyri-tipik səviyyədə nümayiş etdirə bilər. Hər uşağın fərqli ehtiyaclarının olacağını bilmək vacibdir. Bu imkanları təmin etmək üçün fərqli metod və üsulların tətbiqi, hər bir uşağın maraqlarına uyğun praktiki fəaliyyət nümunəsinin təşkili daha çox fayda verir.

#### 1.1. Qabaqcıl təcrübənin öyrənilməsi

Təcrübə üçün seçilmiş bütün karyera inkişafı ixtisaslı şagirdlərin müəyyən edilmiş saat ərzində iş təcrübəsi və tapşırıqları yerinə yetirməsi gözlənilir. STEM laboratoriyalarında integrativ fənlərin köməyi ilə kompleks məhsulun alınması yollarına bələd olmaq belə təcrübə nümunələrindədir. Təcrübənin öyrənilməsi üzrə fəaliyyətlərin təkmilləşməsində özünüinkişaf üzrə hesabatlarının təmin edilməsində əlaqəsini gücləndirir.

#### 1.2. Kölgə modelini tətbiqi

1.3. Peşəyönümü işində kölgə modeli Avropa məktəbləri şagirdlərinin gələcək peşə seçimi sahəsində sınaq olmuş ən yaxşı nümunədir. Bu nümunəyə əsasən özünün gələcək fəaliyyətini öncədən tənzimləməyə imkan yaradır.

▪ şagirdləri 3-4 istehsalat təcrübəsində kölgə rolunda öz gələcək peşələrinin faydasını vizual görür və izah edirlər;

▪ fərqli peşə sahələrinin özəl xüsusiyyətləri ilə tanış olurlar;

▪ Potensial gələcək işəgötürənlərlə ünsiyyət qurma yollarını öyrənirlər;

▪ Peşələrin öyrənilməsində ünsiyyət, hesabatlılıq, hörmət və s. kimi "yumşaq bacarıqları" inkişaf etdirirlər (3;4;5).

Ümumi təhsilin beynəlxalq nümunələrində peşələri öyrənməyə keçid sistemləri, uşaqların karyera oriyentasiyasını, akademik və peşə yönümünü işini orta məktəbdən sonrakı təhsil, iş əsaslı öyrənmə və bacarıqların inkişafı ilə birləşdirir. Bu sistemlər məktəblər, işəgötürənlər və həmkarlar ittifaqları arasındakı əməkdaşlıq yolu ilə inkişaf etdirilir və icma səviyyəsində o qədər də mərkəzləşdirilməmişdir. Verilən təkliflərdən biri də istedadlı uşaqların tədqiqat qrupunun yaradılmasıdır. Bu qrupda birləşən uşaqlar müxtəlif peşələrin araşdırılması tədqiqatına qoşulur və onların cəmiyyətdə rolunu, faydasını, çatışmazlıqlarını qeyd edirlər. Qeyd olunan sahələr üzrə şagirdlərin dərslərdən

inkişafetdirici təlimə qoşulması təklif olunur. Məktəb əsaslı təlimdə aşağıdakı problemlərin həlli öz yolunu tapır. Məktəb əsaslı təlimdə:

- orta məktəbdə milli standartlara cavab verən tədris;
- peşələrin gələcək karyeraya təsirinin araşdırılması və məsləhətlər;
- şagirdlər tərəfindən peşələr üzrə öz karyera yolunun seçilməsi;
- həm akademik, həm də peşə öyrənməsini əhatə edən təlimatlar;
- təhsil və təlim arasında koordinasiya;
- şagirdlərin irəliləyişlərinin, şəxsi məqsədlərinin və əlavə öyrənmə tələblərinin daimi qiymətləndirilməsi həyata keçirilməlidir.

Peşələr üzrə əməyə əsaslanan təlimdə:

- tanınmış və sertifikatlaşdırılmış iş yerinin təcrübəsini öyrənmək;
- əmək bazarı tələbləri üzrə bütün sahələrin geniş təlimatı;
- iş yeri rəhbərliyi.

Tədqiqat qrupu uşaqlarını birləşdirən fəaliyyətlər:

- işəgötürənləri və həmkarlar ittifaqlarını bu keçid sistemində iştirak etməyə təşviq edən fəaliyyətlər;
- şagirdlərin iş əsaslı öyrənmə imkanları ilə uyğunlaşdırılması;
- məktəb və iş əsaslı təlim arasında inteqrasiyaya kömək;
- şagirdlər, valideynlər, məşğulluq idarələri və arasında əlaqə işəgötürənlər;
- məzunlara uyğun iş tapmaqda və ya əlavə iş təhsili almaqda kömək;
- iştirakçıların irəliləməsinin izlənməsi;

Təklif olunan yeni nümunələrdən biri də təcrübəli qabiliyyətli şagirdləri yetkin mentorlarla cütləşdirməkdir. Bu təklif öyrənmə fəaliyyətləri bir çox fayda təmin edə bilər, ən azı inkişaf etmiş və mütəxəssis səviyyəli intellektual problemlərin həllini təklif edir (3;5;6).

İbtidai məktəb uşaqları ilə məktəbin fəaliyyəti

- Uşaqları məqsəd qoymağı öyrətmək və həyata keçirməyi tələb edən fəaliyyətləri təşviq etmək;
- Öz maraqları və qabiliyyətlərini araşdırmaq üçün gərkəmli insanların tərcümeyi-hallarından istifadə etmək;
- Uşaqları iş dünyası üzrə fəaliyyətlərə cəb etmək, valideynlərin iş yerlərini ziyarət etmək; qonaqların məruzələrini dinləməyə sövq etmək.

Ümumi orta təhsil səviyyəsi üzrə məktəbin fəaliyyəti:

- Könüllü iş layihələri təşkil etmək.
- Sahibkarlığı və ya liderlik fəaliyyətini təşviq etmək.
- Kölgə salma təcrübələrini təşkil etmək.
- İşin mənasını və dəyərini müzakirə etmək.
- Yumşaq bacarıqların konsepsiyasını təqdim etmək və inkişaf etdirmək.
- Şagirdlərin hobbi və asudə vaxtlarını mümkün karyeralarla əlaqələndirmək.

Tam orta təhsil səviyyəsi üzrə məktəbin fəaliyyətləri:

- Orta məktəbdən sonrakı müxtəlif qurumlara ziyarətləri təşviq etmək;
- Qazanılan bacarıqları müəyyənləşdirmək;
- Mütəxəssislərlə təcrübə və ya mentorluq qurmaq;
- Qeyri-ənənəvi peşə karyerası və rol modellərini öyrənməyi təmin etmək.
- Şagirdlərə çətin qavarnılan fənlərin kurslarına yazılmaq və performansdan daha çox ustalıq peşəkarlığa yönəlmələrini tövsiyə etmək.



▪ Şagirdlərə şəxsi dəyərlərini və karyera hədəflərini araşdırmağa və aydınlaşdırmağa kömək etmək. (6;7)

### Nəticə

Beləliklə, ümumitəhsil müəssisələrində peşəyönümü sahəsində istedadlı uşaqlarla işin işinin təşkili üzrə verilən təkliflər məktəb islahatlarında maraq və meyllərin artmasına və hesabatlılığa imkan yaradacaq. Təqdim olunan təkliflər yüksək faizli sınaqlar və nailiyyət boşluqlarının aradan qaldırılması ilə, məktəb məsləhət proqramlarının nəticələrə əsaslanan nailiyyətləri və effektivliyi vurğulayır, peşəyönümü üzrə məsləhətləri və digər təşəbbüskar fəaliyyətlərinin faydalı olmasını tövsiyə edir. Effektiv bir peşəyönümü işi üzrə istedadlı uşaqlarla iş planlaşdırma proqramı və bütün məktəb icmasının iştirakını vacib hesab edir.

### References

1. Achter, J. A., Lubinski, D., & Benbow, C. P. (1996). Multipotentiality among intellectually gifted: "It was never there and it's already vanishing." *Journal of Counseling Psychology*, 43, 65–76.
2. Kerr, B., & Erb, C. (1991). Career counseling with academically talented students: Effects of a value-based intervention. *Journal of Counseling Psychology*, 38, 309–314.
3. Colangelo, N., & Kerr, B. A. (1991). Extreme academic talent: Profiles of perfect scorers. *Journal of Educational Psychology*, 82, 404–410.
4. Peterson, J. S. (2002). A longitudinal study of post-high-school development in gifted individuals at risk for poor outcomes. *Journal of Secondary Gifted Education*, 14, 6–18.
5. Pyryt, M. C. (1993). Career development for the gifted and talented: Helping adolescents chart their futures. *Journal of Secondary Gifted Education*, 5, 18–22.
6. Ryan, J. (1999). Behind the mask: Exploring the need for specialized counseling for gifted females. *Gifted Child Today Magazine*, 22(5), 14–17.
7. Taylor, C. W. (1988). Various approaches to and definitions of creativity. In R. J. Sternberg (Ed.), *The nature of creativity: Contemporary psychological perspectives* (pp. 99–121). New York, NY: Cambridge University Press.

**Rəyçi: dos. M. Tağıyeva**

Göndərilib: 25.06.2021

Qəbul edilib: 08.07.2021